

ՀԵՉԱԿ

ՆԵՐՎԱՆՈՒՄ ՎԵՐԱԿԱՆՈՒՄ

Եւրոպայի մտածումը ենթադրում է մեր ծիծաղն է գալիս. . . Տակաւին սրանից մօտ երեք տարի առաջ մի հին աշխարհի հին օրինակը, արեւելեան տիրանների ամենանախնական տեսակը, որ իր բռնապետական կարգերով մի քստմենտի անախրօնից է (անժամանակութիւն) Եւրոպայում, այն, որին սուլթան են կոչում, որի լեզուի ծայրին խաղացող մի խօսքից է կախված միլիոնաւոր ժողովրդների ճակատագիրը, — տակաւին սրանից մօտ երեք տարի առաջ, ասում ենք, տաճկական բռնապետն իր ոսկեզօծ պալատից հրամաններ էր տալիս իր փոքրաւորներին «շարժել, կոտորել հայ յեղափոխականներին»։ Եւ նրա փոքրաւոր Նազըմը, հայ վատերի մատնութեամբ՝ ձողովով հարկաւոր ձերբակալութիւններ անել թիւրքաց մայրաքաղաքում, Գումա-Գափուի մեծ Ցոյցին յաջորդող մի քանի տագնապալից ամիսներում սպիտակ տէնօրով սարսափեցնելով ամենքին, «ամեն բան վերջացած է այլ եւս» հանգստացրեց իր միապետին։ «Ամեն բան վերջացած է այլ եւս», երբ որ մտածում ենք դրա մասին՝ մեր ծիծաղն է գալիս։ Այդ կոյր տգէտները, որ բազմի բերումով գլուխ են անցել միլիոնաւոր ժողովրդների, կարծում էին հալածանքներով, միջնադարեան տանջանքներով, ճնշումներով, ձերբակալութիւններով, աքսորներով և բռնապետական կարգերի ուրիշ նոյնօրինակ հրաշալիքներով «ջնջել կասեցնել, արմատախիլ անել» հայերի մէջ յեղափոխական ձգտումներն ու գաղափարները և դրանց բարոյողներին ու կողմնակիցներին։ Հարկւններով ձերբակալեցին, հարկւններով տանջեցին, հարկւններով սպանեցին, հարկւններով բանտարկեցին, աքսորեցին, քրէական նոր օրէնքներ հաստատեցին յեղափոխականների և այդպէս կասկածվածների դէմ՝ ամբողջ գաւառներ պատերազմական դրութեան ենթարկեցին, ամբողջ Թիւրքիայի բոլոր քաղաքացիներից օրէնքով լրտեսութեան ու մատնութեան պահանջեցին, ծեր, երիտասարդ, կին, աղջիկ, պատանի՝ ամենքը կասկածելի նկատվեցան, քրդերին զինեցին, թիւրք խուժանին գրգռեցին, ոտակականների ու զօրքերի թիւը շատացրին, ամեն-մի զափթիէին իշխանական իրաւունքներ տվին հայերի վրա, — և այդ ամենը «շարժելու, կոտորելու համար հայ յեղափոխականներին»։ Պարզամիտ խօսք, որի մասին մտածելիս, մեր ծիծաղն է գա-

լիս։ Որովհետեւ հակառակ սուլթանական հրամանների հակառակ նրա լեզուին փոքրաւորների վայրենի, բարբարոս ընթացքի ու ճիգերի, հայկական շարժումն աւելի ու աւելի ընդարձակվում էր անդադար, հայ յեղափոխականների թիւն անասելի կերպով աճում, և հէնց այն ժամանակները, երբ մոլեգնած բռնապետին զեկուցվում էր, թէ «ամեն բան վերջացած է այլ եւս», զանազան տեղերից իրար ետեւից տագնապալի լուրեր էին սկսում, թէ այս-ինչ քաղաքում, այս-ինչ վայրում, այս-ինչ գիւղում և այլն յեղափոխականներ կան, ասպատակային խմբեր կան, յեղափոխական տէնօրական սպանութիւններ կան, շարժումներ, կռիւներ կան, ընդհարումներ կան, և ամեն տեղ ամեն բան, ընդհակառակն շատ տագնապալից է, գրգռված վիճակում, երկիւղալի, անստոյգ, սարսափարկու. . . Ո՛չ, յիշաւի, այս հայերն իրանց փորում սատանաներ ունեն. ո՛չ, յիշաւի, չես իմանում նրանցից որին բռնես, որին թողնես. ամբողջ ժողովուրդը յեղափոխական է դարձել. . .

Այդ օրին եկաւ հասաւ սուլթանն այժմ իր երեք տարւայ սպիտակ տէնօրով, հալածանքներով բռնութեամբ։ Վիշապ է այժմ հայ յեղափոխական մարմինը, վիշապ է դարձել հայ ժողովուրդը. այլ եւս միջոց չը կայ «կոտորելու, ջարդելու». . . Նախընթաց օրն է հիմա ահաւոր դէպքերի. . . Ահա թէ ինչ է պարտաւորված տեսնել այժմ բաշխօգուկների ու «համիտի» քիւրդ բարբարոսների ինքնակալը։ Ուրեմն, ամեն բան վերջացած չէ, այլ ընդհակառակն, աճել, ընդարձակվել, զօրացել է. ժողովրդային ճահիճը բարձրանում է, բարձրանում է շարունակ դէպի վալիները ապարանները, դէպի սուլթանի շքեղ պալատը. . . Եւ ինչ, արդեօք դեռ երկուս ու կէս տարի առաջ չասվեցաւ նրան, սուլթանին, այդ հնակերպ էակին, թէ «սկսվում է միայն, ըսկսվում է. արքայական դափնիներից վրա հանգարաքնել սիրում ես, բայց նրա մէջ օձ կայ. նա քեզ մէկ օր պէտք է խայթէ»։ Այսօր ժողովրդային ճահիճն է բարձրանում և դուրս գալով իր ամբարից, նա պէտք է հեղեղէ չորս կողմ, պէտք է իր միջից դուրս թափէ և կամ խեղդէ այն բոլոր ճճիներին, տղուկներին, որ դարերի ընթացքում ապականեցին նրա յստակ ջուրը։ Այսօր մէկ ամբողջ ժողովուրդ է, որ խլրտվում է. . . և մեր ծիծաղն է գալիս, երբ մտածում ենք երեք տարւայ ընթացքում սուլթանի կառավարութեան գործադրած վայրենի միջոցները հայերին «ջնջելու» համար. . .

Հայկական յեղափոխական շարժումների կոչնակն, անտարակոյս, չէր կարող Լաւրոպայի ականջին չը հասնել: Վերջին ամիսներում տեղի ունեցած Մարզումանի, Լաւրոպայի, Կոստանի և այլ տեղերի նշանաւոր դէպքերը մի նոր մեծ զարկ տվին Հայկական դատին և նորից յանկարծ ցնցեցին Լաւրոպային, որ Հայ դիւանագէտների անհամար աղերսագրերի միօրինակ ձայների տակ նինջով լծմբել էր: Նա աչքը դարձրեց դէպի Հայաստան, նա հարցրեց, տեղեկացաւ, քննեց... Ճիշդ է, որ Լաւրոպայի այդ ընթացքը մաղաչաւի անգամ չէր կարող փոխել Հայերիս դառն վիճակը, բայց այն կողմնակի հարուածը, որ Հայ յեղափոխական շարժումները երբեմն երբեմն յանկարծից տալիս են Լաւրոպական տէրութիւններին, յայտնվում են միակ միջոցը ցնցելու այդ տէրութիւններին, շօշափելով դրանց արեւելեան շահերը՝ ստեղծած լինելով իրերի նոր վիճակ Լաւրոպայում: Այդպիսով ինքն ըստ ինքեան նրանք մի մեծ օգուտ են տալիս՝ Հայկական դատի հասուն անաւուտ տեսակետից, թողնելով արդէն մի կողմ նրանց մեծ նշանակութիւնը՝ իբրեւ ընդհանուր ապստամբութիւնը պատրաստող անհրաժեշտ միջոց: Եւ այդ ժամանակները, Հայ յեղափոխական մարմնի անդամների և Հայ ժողովրդի արիւնը թափած և տանջանքները կրած միջոցին, երբ Լաւրոպական այս կամ այն տէրութիւնը, դրդված իր շահից՝ որ և է հարցապնդումով կամ քննութեամբ դիմում է թիւրք կառավարութեան, — մեր ծիծաղն է գալիս, որ հէնց այդ ժամանակ դիւանագիտական տեսչով բռնված Հայերն իրանց... մեղան են թափում սպիտակ թղթերի վրա և հրճվում անգլիական պարլամենտում կատարվող կատակերգութիւններից Հայկական դատի առիթով լսում իրանց փառաբանած Վալդեստօնի կառավարութեան պաղ-պաղ անկարեկից պատասխանները... Նա շատ խտասիրտ է դէպի դիւանագէտները և անտարբեր դէպի նրանց ճիգերը, օ՛, շատ խտասիրտ, շատ անտարբեր... Բայց ոչինչ, այնպէս չէ. «աներկիւր յաղթելով բոլոր դժուարութիւնները», մեր դիւանագէտները դեռ չը տեսնված հրաշք պէտք է գործեն — թղթով ու մեղանով պէտք է մէկ ամբողջ ժողովուրդ ազատեն...

Թափեցէք, թափեցէք, առատ կերպով ձեր մեղանը, դիւանագէտներ. չէ՞ որ դուք ուզում էք հաւատացնել, թէ դուք էլ էք ցանկ. իսկ այդ միջոցին այնտեղ, երկրում, Հայկական դատի հողը ոռոգվում է Հայ յեղափոխականի ու Հայ ժողովրդի արիւնով և աճեցնում Հայ յեղափոխական-պրօպագանդիստի մտքի ցանած սերմերը: Պոկեցէք դրանց փշէ պսակը, զարդարեցէք նրանով ձեր ճակատը և ապա դարձեալ ու միշտ մեղան թափեցէք Լաւրոպական տէրութիւններին ուղղված խոնարհ աղերսագրերում, աջ ու ձախ կանչելով, թէ դուք «գործ» էք տեսնում... իսկ այնտեղ, երկրում, Հայ յեղափո-

խականը թափում է իր արիւնը, տանջվում զաւթի-էի խարաղանի տակ, մեռնում բանտում... և միայն այդ գնով ցնցում Համոյ Լաւրոպային... Բայց, յիշաւի, գէթ այժմ համոզվում էք արդեօք, որ այդ արիւնն է միայն և ոչ ձեր մեղանը, որ զարկ է տալիս Հայկական դատին. այդ արիւնն է, որ շօշափելով Լաւրոպական այս կամ այն տէրութեան շահերը, նրա միջամտութեան պատճառ է լինում այդ արիւնն է, վերջապէս, որ կազատէ աշխատաւոր ժողովրդին դարաւոր լծից և կը գծէ նրա ճանապարհը դէպի ազատութիւն և կեանքի ազատ պայմանները: Այժմ համոզվում էք արդեօք...

Իսկ մենք, գործող յեղափոխականներս, մենք հնչակեաններս, մենք կը շարունակենք մեր սկսած գործը, մենք կը շարունակենք նրան աւելի տոկոս, աւելի եռանդուն կերպով, հակառակ այն բոլոր հալածանքների, որոնց ենթակայ ենք շարունակ: Նշանաբան ունենալով մեզ, որ ապստամբութիւնը ճնշված ժողովրդի ամենասուրբ իրաւունքն ու պարտականութիւնն է, մենք, երկիւղ չունենալով ոչ դրից և ոչնչից, հզօր մեր իրաւունքներով, իրաւացի մեր պահանջներով, կերթանք միշտ առաջ իրերի տրամաբանութեամբ գծված փրկող ճանապարհով, քաջ տեղեակ լինելով, որ այդ ճանապարհից շեղել մեզ չէ կարող ոչ մի բռնութիւն, ոչ մի զօրութիւն: Մենք ժողովրդի հետ ենք, ժողովուրդն էլ մեզ հետ է և նրա հետ ձեռք ձեռքի տված՝ մենք կերթանք, մինչեւ որ ձեռք կը բերենք նրա իրաւունքները, նրա շահերի համապատասխան ազատ կացութիւնը, մենք կերթանք նրա հետ մինչեւ վերջ...

Թ Վ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԹԻՐԻՔԵՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՑ

ԽՈՍՐԵՎ ԱՒԵԶԱԿԵՊԵՏԸ ԵՏ ԿԱՆՉՈՒԱԾ՝ — ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԻՒՊԵՏՈՒ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ԵՒ ՀԱՅ ԱՂԱՆԵՐՈՒ ԱՂԵՐՍԱԳԻՐԸ — ԿՐԻՆ ԽԵԴՐԱԳԻՐ ԲԱՆՏԱՐԿԵԼՈՑ ԿԱՆԱՅ ԿՈՂՄԵՆ՝ — ԲԱՆՏԱՐԿԵԼԱՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ — ԵՐԵՎ ՆՇԱՆԱՆՈՐ ՎԱՏԵՐ ՍՊԱՆՆՈՒԱԾ ԵՆ՝ — ՆԻԻՒՊԵՐԻԻ ԵՒ ՃԵԼԱԼ ՊԵՅԻ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆՔ՝ — ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄ ՏԵԼԻ-ԴԱՒԹԵՆԻ ԵՒ ԻՐ ԸՆԿԵՐԱՑ ՓԱՍՈՒՍՏԸ ԲԱՆՏԵՆ՝ — ՀԱՅ ԱՍՊԱՏԱԿԱՅԻՆ ԽՄԲԵՐ՝ — ԱՐՉԱԿՈՒՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆՏԸ ՄԸՆԱՅԱՆԵՐ՝

Մարզուման, 4 ապրիլ 1893

Նախորդ թղթակցութեամբս խոսքով փաշայի Սերաստիայէն ետ կանչուիլն գրած էի. իր ծանօթ բարբարոսութեանց պակաս լրացնելու համար տեղւոյ թիւրք և Հայ երեւելիներէն զանազան սպառնալիքներով վալիին ուղեալ հանրագիր մը ստարագրել տուած էր, յայտնելով թէ քաղաքիս ապահովութեանը համար խոսքով փաշա-

յի աստ գտնուիլն անհրաժեշտ է: Այսու ամենայնիւ ձախող հանգամանաց պատճառաւ իր բերած զօրքերով վերադարձաւ Սեբաստիայ:

Գօլէճի այրուելուն առթիւ աստ եկող Ամերիկայի հիւպատոսը իլ կատարած քննութեանց արդիւնքը անձամբ դեսպանին ներկայացնելու համար մարտ 4-ին Կ. Պօլիս գնաց:

Սեկնման պահուն տեղւոյս անտարբեր հարուստ հաճի աղաներու կողմէ մօտաւորապէս 100 ստորագրութեամբ խնդրագիր մը մատուցուեցաւ Անգլիոյ դեսպանին յանձնելու համար. այդ խնդրագիր շատ ստորկական լեզուաւ խմբագրուած էր: Այդպիսի կարգ մը հարուստներ նախապէս երկնչելով երբեք չեն ուզեր յեղափոխական գործին մէջ որ եւ է մասնակցութիւն ունենալ. իսկ երբ կառավարութիւնը կը սկսի հարուստներն ձերբակալելով գրամին առնել, յայնժամ մի քիչ զգաստացեալ կը սկսին խնդրագրերու եւ հանրագրերու դիմել: Քաջ գիտեմք որ իրաց այս վիճակի շարունակութիւնը մօտ ապագային այդ հարուստներն աւելի եւս զգաստացնելով կատարեալ յեղափոխական պիտի դարձնէ, վասնզի յաջս թիւք կառավարութեան ամեն հայ կասկածելի է՝ լինի հարուստ թէ աղքատ, երիտասարդ թէ ծեր, ուսեալ թէ անդէտ, մինչեւ իսկ ազգատեաց վատեր: Արդ, — այսպէս պիտի խօսին այդպիսիներ, — բանի որ սուլթանի կառավարութիւնը գէպի հայն ունեցած վտահաճութիւնը իսպառ վերուցած է, ինչ հարկ այլ եւս ջանալ թրքասէր, անտարբեր, երկչոտ եւ այլն երեւնալու. փոխանակ հեռզհեռէ զգաստանալու, աւաղ ըսելու, միթէ աւելի լաւ չէ որ կանուխէն մեր շահերուն իրազեկ լինելով՝ քաջութեամբ իրական եւ անմիջական ուղիին հետեւինք:

Հիւպատոսին մեկնելէն երկու օր վերջ բանտարկեալներուն կիները, քջերը եւ մայրերը՝ ոստիկանապետ կէօբմէն եւ իր կոչա ոստիկան ընկերաց կողմէ եղած շատ մը սպանալեաց հակառակ, երկրորդ աղբսագիր մը եւս տալով տեղւոյս գայմագամին, պատասխանուեցաւ թէ վաղը մեզի ուրբաթ է (Ճիւմայ), հետեւաբար շաբաթ օր ձեզմէ երեք հոգի թող գան՝ կը պատասխանեմ: Շաբաթ օրը երեք կանայք եւր գնացին, գայմագամը կըսէ որ «հեռագիր տուած եմ Սեբաստիայ, պատասխանի կը սպասեմ, ուստի երեք օրէն միայն կրնամ վերջնական պատասխան տալ»: Ահա այդ որոշեալ երրորդ աւուր գիշերը ժամը ութ եւ կէսի ժամանակներն յանկարծ բանտարկեալներու մեծ մասը բանտէն դուրս կը կանչեն իբր թէ պիտի հարցաքննեն, ու ձեռքերնին «քէլէպ ճէն» եւ վերցնին «լալէն» անցնելով տառնց անկողին, վերմակ եւ այլն առնել տալու, նօթի, ծարաւ, ցրտաշունչ եւ ձիւնոտ օդով 25 հեծեալ եւ 45 հեծի զինուորներով 14 ժամ հեռի 2օրում քաղաքն կը փոխադրեն: Այդ բանտարկելոց 21-ը մարդուանցի, 13-ը հաճի-գիւղի եւ 2-ը չորումցի էին, իսկ մնացած բանտարկեալներէն 18 հոգին ալ մաս առ մաս ազատ ձգեցին: 2օրում փոխադրեալ բանտարկելոց ձեռքերն եւ վիզերն ըստ առաջնոյն քէլէպիճէ եւ լալէ կենալէ դատ, ամեն օր այլ եւ այլ նեղութիւններ եւս տալէ չեն դադարեր:

Մարտի 17-ին ցերեկը քաղաքիս հայ երեւելիներէն

րէն թաղ. խորհրդ. ատենապետ հաճի Յակոբ աղա խրմէն անը ընկողիքի երեք հարուածով սպանուեցաւ: Տարւոյս սկիզբէն աստ յաջորդաբար պատահած սպանութեանց, բանտարկութեանց եւ այլ գայթակղութեանց հետեւ զանազան պատճառաւ քաղաքս մեծ յուզմանց մէջ գտնուելով, Պօլիս գտնուող Անգլիոյ, Ամերիկայի եւ Գերմանիոյ դեսպանաց կողմէ Ամերիկայի դեսպանատան ա. թարգման պ. Նիւի-Պէրրի եւ թիւք կառավարութեան կողմէ ալ արտաքին գործոց նախարարութեան ա. քարտուղար Ճէլալ Պէյ իբր քննիչ մարտի 17-ին անգո եկան, յուզմանց տեղի տուող խնդրոց հարցաքննութեան ձեռնարկելով: Նախ, երբ ծանօթ յայտարարութեանց իբր ցրուիչ ամբաստանուած բանտարկելոց վկայները հարցաքննել սկսան, նորա խօսքով փաշայի սպանալեաց եւ դրամական խոստմանց պատճառաւ սուտ վկայութիւն տալերին խոստովանեցան: Երկրորդ. գօլէճի այրուելուն նկատմամբ քննութիւն ըսկըսելով, այդ գէպի հաղինակն եւս սուլթանին գեղեցիկ հարձեր ուղարկող յիշեալ անխիղճ խօսքով լինելն կենդանի եւ համոզակիր ապացոյցներով հաստատեցին: Միւս կողմէն ալ ժողովրդեան ամեն դասակարգի պատկանողներն ալ սկսան հարիւրաւոր ստորագրութեամբ կառավարութեան եւ պաշտօնէից անլուր հարստահարութիւններն պարունակող հանրագրեր եւ բողոքագրեր պատրաստելով քննիչներուն մատուցանել, յուսալով թէ գուցէ այդ միջոցներով իրաց այդ անտանելի վիճակին մասամբ իւր դարման լինի: Հայ ժողովուրդը պիտի լաւ համոզուի որ ոչ այդ քննութիւններն՝ որ ի նպաստ հայոց էր, ոչ հանրագրերն եւ ոչ ալ բողոքագրերն մեր ցաւոց կարող են դարման լինել շնորհիւ շահասէր եւրոպական տէրութեանց: Երկար տարիներէ հետէ կարգ մը հայ դիւանագէտներու գիմոններով այդ ամենուն իշուր լինելն մեղ մեծ դատ եւ փորձառութիւն տուին. մեր միակ միջոցն, ապաւենը մեր բազուկն ու սուրն է:

Քննիչներն մարտի 22-ին Ամասիայի ճանապարհաւ Պօլիս գնացին, եւ իր չարագործութեամբ հանրածանօթ ոստիկանապետ Կէօբմէնն ալ ձերբակալուելով Սեբաստիայ տարուեցաւ:

Մարտի 24-ին Ամասիոյ բանտէն, շնորհիւ թիւք կառավարութեան աշալուջ հսկողութեան չորս բանտարկեալք փախան, որոց մէջ կը գտնուի յայտնի յեղափոխական սեբաստացի Համբարձում Տէլի-Գաւիթեան, որ իւր հարցաքննութեան ատեն տըւած խորտու եւ համարձակ պատասխաններով կառավարութեան պաշտօնեայնէրը սարսափեցուցած *) էր, եւ Վարապետ Հապէշեան վատ հրէշն եւս, որ սա ալ իր մասնիչութեամբ ծանօթ է:

Այս վատ արարածը Ամասիոյ կառավարութեան կողմէ Սեբաստիայէն կանչուած էր որպէս զի յեղափոխականներու մասին անդեկութիւններ տայ. մասնիչ Հապէշեան քաղաքին մէջ աղատ պտակէ վախնալով խրնդրած էր բանտը մնալ այդ ժամանակամիջոցի մէջ Տէլի-Գաւիթեան եւ իր երկու ընկերը այս Հապէշեանն ալ համոզելով իրենց հետ փախուցեր եւ արժանի պատիժ տուած են: Կառավարութիւնը նոցա փա-

*) Տես «Հնչակ» հինգերորդ տարի, N 7:

խուստէն միայն վեց ժամ յետոյ իմանալով եղելութիւնը, ինչպէս ամեն կողմ, նոյնպէս եւ հոս կը հեռագրէ անմիջապէս միջոցներ ձեռք առնելու համար. սակայն իղուր: Նոյն գիշերը տեղւոյս ասպատակային խումբը բաղաբիս հարաւային կողմը քիւրի շխանա կողում տեղը 45-50 զինւորներու կը պատահի որ ճանապարհը փակելու են. զինւորները երբ ոտքի ձայն կը լսեն՝ դարան մտնելով կը հարցունեն «ո՞վ էք, ո՞ւր կերթաք»: ասպատակային խումբն ալ մօտը գտնուող աղորիքի քով դարան մտնելով «ձեզ պէտք չէ մեր ով լինելը, դուք ո՞վ էք», կըսեն: Զինւորներն կը պատասխանեն թէ մենք զօրք (ասկէր) ենք, դուք ով էք: Այդ ատեն ասպատակային խումբը «ահա ասկէրը այսպէս կը լայն» պօռալով կրակ կընէ զինւորներու վրայ, զինւորներն ալ մէկ քանի անգամ փոխադարձ պատասխանելէ յետոյ վախնալով իրենց հարիւրապետի հետ կը փախչին, այնտեղ ձգելով մի քանի հրացաններ եւ ֆէսեր: Զինւորին մին մահացու վէրք ստացած է ձախ ուսէն. երկու զինւոր ալ փախած ժամանակնին իյնալով գէմքերնին բաւական վիրաւորած են: Ասպատակներէն փնտրող չըկայ:

Ի Զորում փոխադրեալ բանտարկեալներէ բացի հետեւեալ ութ անձանց որք են փութ. Կարապետ Թուսայեան, փութ. Յովհաննէս Գալաեան, Մկրտիչ Փափազեան, Յարութիւն Գարահէօզեան, Միհրան Վարդանեան, Տէօփլէթեան, Յակոբ Տիւքիեան եւ հաճի գիւղացի Ղազարոս, միւս բանտարկեալներն «աֆիլ շահանէ» կայսերական ներման արժանանալով ամսոյ 3 ինքազարք դարձնելով ազատ արձկեցին: Զարմանալի կատակերգութիւն. թուրք կառավարութիւնը շատ մը անմիջապէս մարդիկ 3 ամիս սոսկալի տանջանաց մատնելէ յետոյ, այսօր ալ չը գործած մեղքերնուն աֆիլ շահանէ կընէ՝ աւելցնելով թէ գնացէք սուլթանի կենաց արեւշատութեան համար աղօթք ընէք որ այսպէս շուտ աֆիլ ըրաւ: Տեսէք ինչ վեհանձն եւ բարեօրոյ. . . սուլթան ունիլք՝ անմեղներու ներքոյ:

Ի վերեւ գրեալ ութ բանտարկելոյց յանցանքը այն աստիճան մեծ էին որ մեր ամենաբարերար եւ ամենագութ (ըստ Վազգեան պատրիարքի) սուլթանը չուզեց ներել. ահա աստ նոցա ինչ յանցանաց տէր լինելն յայտնեմ: Կարապետ Թուսայեան եւ Յովհաննէս Գալաեան տեղւոյս գօլէճի մէջ փրօֆէսոր (դասաւանդ) լինելին. Գարահէօզեանի քով երկու տարի յառաջ Զորումէն Տէօփլէթեանի եւ Վարդանեանի կողմէ գրուած մի նամակ որ փնտրեալ համարուած է. հաճի-գիւղցի Ղազար տարի մը յառաջ Փափազեանի քով ընկնելէր մը ձգած է եղեր եւ վերջը Գարահէօզեանի գրած է թէ Փափազեանէն զէնքն առնելով ինչ զօրէ որ ծախում. իսկ Յակոբ Տիւքիեան նորա համար որ հայ երիտասարդ մ' է:

Երկար տարիներէ հետէ Արաբկիրի մէջ իր աղբափնաս գործերով եւ մատնութիւններով հանրածանօթ Մարտիրոս Եազըճեան փաստաբանը վերջապէս սպաննուած է յեղափոխականների ձեռքով:

Մեր երկիրն ալեկոծեալ վիճակի մէջ է, որպէս եւ ալ լեկոծեալ է հայուն սիրտը, որ կը սպասէ անհամբեր «կարմիր օրը» . . .

ԽԱՐԱԶԱՆ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՄԱՍԻՈՑ

Ամսիկ, 31 մարտ 1893.

Յունուար 11. — Կառավարութիւնը յեղափոխականներ գտնելու համար որոշեց որ ամեն փողոց իւր գիշերապահն եւ լապտերն ունենայ, ծախքն ժողովրդեան կողմանէ բռնի վճարելու պայմանաւ:

Ինճէեան Յովհաննէսի տունն իր դրացի տաճկին մատնութեամբ կը խուզարկեն, որպէս թէ սա իւր տան պարտէղին մէջ թնդանօթ, վառօթ եւ ղէնքեր պահած լինի. ոստիկան-զինւորք բաժն եւ բրիչի ձեռին հապճեպով կը դիմեն այդտեղ եւ պարտէղն ու ղինչ կը գտնեն:

Այսօր եւ դիւրիայէն Ստեփան Ծորեանը ընդ հսկողութեամբ աստ բերելով կը բանտարկեն. սա եւս Հապէճեանի զոպարտութեամբ ձերբակալուած է:

Յունուար 12. — Այս գիշեր բաղաբէս 12 ժամ հեռաւորութեամբ Զիարէ կողում գիւղն, Աստուածատուր Հաճի-Գէյլեանի աղօթքը կը խուզարկուի, կարծելով թէ անդ փախստականներ կը գտնուին. սակայն յուսախաբ լինելուն համար բարկանալով զԱստուածատուր կը բանտարկեն եւ տասն օր վերջ միայն կարձակեն:

Յունուար 14. — Սոյն գիշեր մարզուանցի ճէնաղեան հայր եւ որդի տօնախմբութենէ վերադարձած միջոցին գիշերապահը ձերբակալելով վրանին խուզարկած ատենին, որդւոյն Սեդրակի բռնվէն ելած տետրակի մը անկիւնը «Կարնոյ երգը» գրտնուելով յիշեալ երիտասարդը կը բանտարկեն. յետոյ նորա վարպետ Յովնան եւս երկու տունն ու Թաշօ վա գտնուած աղօթքն եւս կը խուզարկեն, բայց մի փնտրեալ բան չեն գտնու:

Յունուար 15. — Յովհաննէս Աթտէրեան որ ժամանակէ մը ի վեր Զիլէ կը գտնուէր, Հապէճեանի մատնութեամբ ձերբակալուելով բերուեցաւ այստեղ ի բանտ, ուր կը մնայ ցարդ:

Յունուար 16. — Կառավարութիւնը կասկածելով թէ սեբաստացի շիրամաբոյժ Տիմօթէոս Պալլեգաճեանի եւ ղեղագործ Մկրտիչ Ալթունեանի տուն տպագրական մեքենայ կը գտնուի, այսու տուններն կը խուզարկեն, սակայն ոչինչ չեն գտնու:

Յունուար 17. — Բաղաբէս 12 ժամ հեռաւորութեամբ Մէճիտէօղլի ըսուած գաւառակէն Յովհաննէս անուն մի երիտասարդ ձերբակալելով կապեալ եւ հետիոտն կը բերեն այստեղ, կասկածելով թէ սա անհետացող բանտարկուածներէն մին լինի. թէեւ կը տեսնեն իրենց սխալը, բայց դարձեալ, ուրիշներուն «գաս տալու համար», քանի մը ժամանակ բանտը պահելէ յետոյ միայն կարձակեն:

Պօնճուկեան Մկրտիչի տունն ալ կը խուզարկեն, որպէս թէ սա վառօթ պահած լինի, բայց ոչինչ կը գտնեն:

Յունուար 23. — Մկրտիչ Էֆ. Քէստէկեանի նոր տարւոյ առթիւ գրած մի ոտանաւորին տարբեր մեկնութիւն տալով կը բանտարկեն զնա:

Յունուար 24.— Բ ա ռ ու ն ա կ Բ ա ռ ս ե ղ ե ա-
ն ի տունն կրկին եւ կրկին կը խուզարկեն սակայն ու-
շինչ կը գտնեն:

Յոնդեան երրորդ եւ չորրորդ օրերն բանտարկեալ
Հայերէն մեծագոյն մասն 3-4 օր բանտը պահելէ զինի
150 մէծիտի չափ դրամ առնելով՝ ազատ կը թողուն
(արդարեւ գէշ միջոց չէ այսպէս ժողովուրդը կեղեքե-
լու համար) ոմանք եւս 20-30 օր բանտարկելէ յետոյ
կարծակուին, ինչպէս Մ ա ռ տ ի ռ ո ս ք է ս տ ի կ ե ա ն
եւ Յ ա կ ո բ ք է շ ի շ ե ա ն: Այժմ կան բանտը 20
-ի չափ հայեր որոնց մէջ կը գտնուին նաեւ հետեւեալք.
Զ օ Ր ի կ Զ օ Ր ի կ ե ա ն, Ա ռ ա պ Ն շ ա ն, Մ ի հ-
ր ա ն Մ ն ի ս ա ճ ե ա ն (սորա հ օ Ր ա բ ոյ ը ն ի լուր
եղբորորդոյն ձերբակալուէն կարի զգացուելով կը մեռ-
նի), Գ Ր ի գ ո Ր Ա լ Ք ի ռ ա զ ե ա ն, հաճի-գիւղացի
Յ ա կ ո բ Է ռ զ ք է կ ե ա ն, Մ կ ռ տ ի չ Զ ի լ է լ ե ա ն:

Ներկայ վերջին ծայր ցուրտ եղանակիս մէջ որ սան-
թիկրատը զօյգէն 25 աստիճան վար կը ցուցնէ, հայ
բանտարկեալաց անուիս ալ չեն տար. թէեւ այս ձմեռ-
ուան համար 18,000 օքքա անուիս կը նշանակեն պիւտ-
ճէին մէջ, սակայն միայն 5,000 օքքա գնած են. մնա-
ցածն ալ ի հարկէ պաշտօնեաներուն կոկորդը կերթայ...

Սերաստացի Հ ա մ բ ա Ր ձ ու մ Տ ե լ ի-Գ ա լ ի թ-
ե ա ն որ անցեալ յունիս ամսոյն բռնուելով քովէն
«Հնչակ»-ներ եւ Հնչակեան Կեդրոնի «յայտարարու-
թիւններ» ելած էին եւ հարցաքննութեանց պահուն
յանդուգն, վեհաճն ու խելացի պատասխաններով սար-
սափ ազդած էր, կառավարութիւնը 15 տարուան բեր-
դարեղութեան դատապարտեց՝ տեղոյս դատարանին 50
ոսկի կաշառք վճարել չուզելուն համար: Եթէ այդ 50
ոսկին տար, մէկ տարուան միայն պիտի վերածուէր 15
տարուան բանտի պատիժը. բայց ինչ հարկ 50 ոսկի
կաշառք վճարել երբ ձ ր ի կարելի է աղատիլ: Ահա
թէ ինչպէս Հ ա մ ա Ր ձ ու մ Տ ե լ ի-Գ ա լ ի թ ե ա-
նը իւր երկու ընկերներով որք են թ օ գ ա տ ց ի Ա Ր-
մ ե ն ա կ Զ ա ք ը ճ ե ա ն ը, Ն շ ա ն ք ի Ր ե մ ի տ-
ճ ե ա ն, եւ ապա ասոնց հետ վատն, նշանաւոր մատ-
նիչ Կ ա Ր ա պ ե տ Հ ա պ է շ ե ա ն, վերջինս իր ազատ-
ման երկրորդ օրն իսկ ս պ ա ն ու ե ց ա լ ի մեծ գոհունա-
կութիւն ամբողջ հասարակութեան, որ խիստ զայրացած էր
այդ վատին դէմ: Համբարձումի ճարպիկ ու յանդուգն փա-
խուստը կատարուեցաւ մարտ 24 երկուշաբթի օրն, ցե-
րեկին ժամը 5-ին քառորդ մնացած. բանտին յատակի
տախտակամածն եւ որմն քանդելով դուրս կելնեն եւ
անմիջապէս դէնք առնելով յաղթական զինւորի պէս
կանցին կերթան ազատ օդ ծծելու: Աչալուրջ կառա-
վարութիւնը... ընդ փոյթ զգաց սոցա փախուստը,
այսինքն միմիայն 6 ժամ յետոյ: Այժմ մեր այդ ըն-
կերք են յապահովի ընդ խնամն ընկերաց: Կառավա-
րութիւնը գիւղերը յատկապէս մարդ կը հանէ թէ
փախստական հայեր բռնելու եւ թէ թիւրք գիւղացիք հա-
յոց դէմ գրգռելու համար. «հայեր թագաւորութիւն
կուզեն, տաճիկները պիտի ջարդեն» եւայլն ըսելով միշտ
թուրք ժողովուրդն կը դրդուէ հայոց դէմ, ի մասնա-
ւորի տաճիկներն «յայտարարութեանց» համար եւ կը
ջանայ հեղինակները հայերը ներկայացնելու...

Սերաստիոյ մէջ ալ կառավարութեան կաշառակե-

րութիւնն եւ ժողովուրդոց վրայ ի դրծ զրուած հարս-
տահարութիւնք ծանուցանող մի տաճիկերէն «յայտարա-
րութիւն» կրկին տեսնուած է կառավարութեան դրան
վրայ հետեւեալ վերջաբանով. «հեր քիմ քի վեհալըսը
աշաղը ալըր իսէ՝ տիւնեատա վէ ախըրէթտէ հաղըթի
Մուհամմէտին շէֆաթընտան մահըում գալըն» (ով
որ այս թուղթը վար առնէ՝ աստ եւ ի հանդերձե-
լումն հաղըթի Մուհամմէտի բարեխօսութենէն զուրկ
մնայ): Սոյն աղղարարութեան վրայ թուրքերէն ալ ոչ
որ չը համարձակիր յայտարարութիւնը վար առնելու.
3-4 օր այսպէս մնալէ յետոյ մի ծերունի հայու վար
առնել կը տան...

Գարունն ու ամառը կը մօտենան եւ մեր վիճա-
կը սաստիկ տագնապալից պիտի ըլլայ... Ամենքը ջղա-
յին են դարձած, թիւրք եւ հայ...

ԱՐԳՈՍ.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԱՐՈՆՈՅ.

ԺՈՂՈՎՏԻԻ ՏՐԱՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — ԺՈՂՈՒՌԻԻԸ ԵՒ
ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐԸ. — ՀՈՒՇՆԱՄԵՐԻԿԻ ԿՈՒԻԸ. —
ՀԱՅ ՀՐՈՍԱԿԱՅԻՆ ԽՄԲԻՐ. — ՄԱՏՆԻՉՆԵ-
ՐՈՒՆ ՊԱՏԻԺ. — ՄԵՐԺՈՒՄՆ ՀԱՐԿԵ-
ՐԻ. — ԲԻՐԻԳ ՑԵՂԵՐԻ ԿՈՒԻՆԵՐՆ
ԻՐԱՐ ՀԵՏ. — ԽՈՐՀՐԻԱՌՈՐ
ԱՊԱԳԱՅ.

Մուշ 17 փետրուար 1893.

Անցեալ տարուան գարնան եւ ամառուայ սկիզբնե-
րը պատահած ճարձոյ կարեւոր դէպքերը խորին տը-
պաւորութիւն թողին մեր կողմերու հայ ժողովուրդեան
վրայ: «Ստրկացած» դաշտեցին, «շողորթ» քաղաքացին
եւ «վայրենի» սասունցին ճաննալ անկարելի էր: «Ըս-
տրկացածներէն» մի մասն աւելի մեծ երկիւղով ընկ-
ճուեցաւ, մինչ միւս մասը կատաղեց. քաղաքացին հարկ
համարեց «մեծերու», առջեւ իր շողորթութեանը պահ
մը դադար տալ, վասնզի «տգէտ, անխելք» գիւղացին
այժմ մարդ էր դարձած եւ «մեծերու» դէմ կը
կուռէր. իսկ սասունցին այնքան վայրենի չերեւաց, որ-
քան մտածող եւ իր մշտական յանգձնութեամբ ու քա-
ջութեամբ: Աւելի եւս. սասունցին որ իր երկիրը դար-
ձուցած էր կուլի ասպարէզ, ապացուցեց մեծ խոհա-
կանութիւն, երբ կառավարութեան զօրքերի ոյժը խիստ
մեծացաւ երկրին մէջ: Ինչ ըրաւ սասունցին եւ ինչ-
պէս ըրաւ: Նա պաշտպանուեցաւ կառավարութեան իրս-
տութեանց դէմ. նա պաշտպանեց այն ամեն գիւղացի-
ներուն զորս կառավարութիւնը կը ձերբակալէր, եւ
հասաւ իր նպատակին, ազատեց զանոնք. նա չէր ու-
ղեր հարկերը տալ ինչպէս ալ ըրաւ նա ունեցաւ բազ-
մաթիւ մասնակի կուլիներ զօրքերու հետ եւ այդ կը-
ոխների մէջ յաջողութիւն ունեցաւ, թէեւ իր արիւնն
ալ թափեց, զոհեւ ալ տուեց: Այդ էր անցեալ տարի
սասունցիին ըրածը, որ եթէ Հայաստանի ամեն-մի կող-
մի հայը կարենար ընել, այսօր ընդհանուր ապստամ-
բութեան ժամը հնչած կը լինէր արդէն:

Սոյն տեղեկագրոյս մէջ համառօտակի յառաջ պի-
տի բերեմ վերոյիշած դէպքերէն վերջը պատահածներ-

րը, որը ակնյայտի կերպիւ կապացուցանեն որ Սասնոյ եւ Գաշտի վիճակը տագնապալից էր մինչեւ տարուոյն վերջն ալ, երբ վերջապէս ձիւնը կոխեց սար ու ձոր եւ ամեն բան ընդունեց միապաղաղ կերպարանք...

Յունիս ամսոյն մէջ Հ ա զ վ ա յ գաւառակի գայմագամը իր իշխանութեան տակ գտնուած գիւղերը կերթայ ժողովրդեան տրամադրութիւնը քննելու եւ իմանալու, թէ որ աստիճան ճշմարիտ է այն խօսքը որ գիւղացիք յեղափոխականներ կը պահեն իրենց մէջ, եւ առանց որոշ ապացոյց մ'ունենալու՝ կուզէ մի քանի գլխաւորներ ձերբակալելով սարսափ ազդել ժողովրդեան: Այդ մտածումով կը ձերբակալէ Ա զ ր ի գեղի ուէսը, բայց ճանբան գացած պահուն երկու զինեալ գիւղացի քարերու ետեւէն ձայն կուտան գայմագամին մահ սպառնալով՝ որ ձերբակալեալը թող տայ: Սարսափած գայմագամը չը նայելով որ իւր հետ ունէր քանի մը ոստիկան, ետ կը դառնայ գիւղ եւ կալանաւորն արձակելով՝ կը խնդրէ զինուած անձերը ճամբէն ետ կանչել որպէսզի ինքը կարողանայ անվտանգ պաշտօնատեղին վերադառնալ...

Նոյն գայմագամի իշխանութեան տակ գտնուած Ե զ կ ա ր գ գիւղը, որ չորս տարիէ ի վեր կառավարութեան տուրք տուած չէ, յուլիս ամսոյ մէջ մի չափուշ (տասնապետ), եօթ զինուոր եւ նոյն գիւղի քիւրդ աղան միասին կուգան հարկը պահանջելու: Սակայն գիւղացիք յառաջ բերելով իրենց վերին աստիճանի չքաւորութիւնն եւ հարկ վճարելու անկարողութիւնը՝ կը մերժեն: Ստիկանք լրբութեամբ անմարդաբնակ տուները (զօղան կը լինեն այդ ժամանակ) թալել կուզեն: Գիւղացիք կը սկսին հրացանով պատասխանել եւ այնպիսի յամառութեամբ ու յանդգնութեամբ որ ոստիկանք տեսնելով թէ անձի կորուստ պիտի ունենան կը փութան գեղէն դուրս ելնել եւ գլխիկոր խոյս տալ: Մինչեւ այժմ եւ այնուհետեւ այդ գիւղին դեռ ոստիկան մը մօտեցած չունի:

(1) Գոստոս ամսոյ մէջ 40-50 զինեալ քիւրտեր գիւղերով Շատախու Շ ու շ ն ա մ ե ր կ գիւղի վրայ կը յարձակին: Անդէն գիւղացիք վտանգը տեսնելով՝ բահով քիւրով քարերով քաջութեամբ կը դիմադրեն: Տեղի կուռնեայ մեծ կոիւ մը որ կաւարտի քիւրտերու պարտութեամբ: Բայց հայոց կողմէ մօտ 15 հօգի կը վերաւորուի՝ ոմանք թեթեւ, ոմանք ծանր: Այդ արիւնահեղ կռիւ ժամանակ 200 զօրքէ բաղկացեալ գունդ մը մի ժամ հեռու գ ո փ գիւղին մօտ բնակութիւն հաստատած էր իբրեւ թէ գիւղացիները յարձակումներէ պահպանելու, բայց ի հարկէ այդ ատենը պէտք չը համարեց իր «պարտականութիւնը» կատարելու եւ մինչդեռ կռուողները կրննէին վերաւոր, կառավարութեան պաշտօնեայք եւ զօրքը Մուհամմետի ձէնէն թի մասին կերպագէտին:

(2) Գոստոս ամսոյն Մշոյ կառավարութիւնն իմանալով թէ Ա լ լ ա ր ի ն ճ գիւղի մօտ կանամախի մէջին մէջ հայ հ ր ո ս ա կ ա ց ի ու մ ք մը կը գտնուի, 25-30 հեծեալ եւ հետեւակ զօրքերով յիշեալ գիւղը եւ նորա շրջակաները գտնուած մացառները կը խուզարկէ եւ ոչինչ չը կարողանար գտնել, բայց խաղաղացի Մ ա լ օ Բ ա ր ձ ե ղ ի թեյադրութեամբ նոյն գիւղի զլխաւորներէն Ա լ լ ք օ ա ն եւ Վ ա հ ա ն ա-

նուն անձերը մի քանի ուրիշ գիւղացիների հետ կը ձերբակալուին, որպէսզի այդ կերպով գուցէ յաջողին իմանալ թէ հրոսակային խումբն ուր կը մնայ: Ձերբակալեալներէն Վ ա հ ա ն ա ղ ա տ կը թողուի՝ խումբը 15 օրէն գտնելու խոստումով: Երբ սա չը հասնիր իր նպատակին՝ կրկին բանտ կը դրուի: Երկար հարցաքննութիւններէն, բանտը պահելէն եւ բաւական նեղելէ վերջը՝ կը ստիպուի բոլորն արձակել:

Սեպտեմբեր ամսոյն մէջ Մշոյ քաղաքացի Ս օ ֆ ի խ ու ը շ ու տ անուն անձը, որ իր հայատեցութեամբ յայտնի եղած է, կերթայ Վ է լ ի կ ի լ զ է ն գեղը, որ յայտնի է անցեալ գարնան իր ըրած սիրազորութիւններով, նոյն գեղի ուէս Պ ե տ օ ն քաղաք բերելու իբր իւր հիւանդ եղբայրը դարմանել տալու համար: Ռէս Պ ե տ օ ն, որ գիւղական հանրածանօթ վիրաբոյժն է, հիւանդ լինելով չէ կարողացած գնալ այլ եւ գիտնալով կառավարութեան քաղաքականութիւնը՝ քանիցս նորա Մուշ գնալու հրաւերին բացասական պատասխան ըրած է: Սօֆի խուրշուտը մինակ ետ կը դառնայ, անցնելով Շ է ն ի ք եւ Ս է մ ա լ գեղերէն: Օրեր կանցնին՝ Սօֆին տուն չը դառնար: Հարց ու փորձ կը լինի եւ կը հաստատուի որ յիշեալ գեղերէն ողջամբ ճամբայ զըրուած է: Սակայն կառավարութիւնն արգէն ամենաչնչին առիթ կը փնտռէ հայերը չարաբերու, ուստի այդ գեղերուն վրայ ծանրանալով կը պահանջէ կորուսեալը ողջ կամ դիակը բերնել: Այդ պահանջն անհետեւանք կը մնայ, վասնզի դիակը չը գտնուի: Այն ժամանակ Ս է մ ա լ ի ուէս Գ ո ր գ է ն կը բանտարկէ: Կրտուի թէ խուրշուտի եւ նորա ձիւ գիակը քրդուհիներ կը գլտնեն Մշոյ սարերուն մօտ ձորի մը մէջ: Կառավարութիւնը դիակի գտնուիլը չը լսածի գալով՝ իր խոստութիւնը յառաջ կը տանի:

Նոյն սեպտեմբեր ամսոյն մէջ մի օր Մուշէն երեք քառորդ մի ժամ հեռուն Տ ի ր ի ն Վ ա տ ա ր լ Երան կողքէն անցնող ճամբան կը փակուի եւ կրթեւեկութիւնը կը գաղարին: Ճամբորդք այդ միջոցին քոյի գիւղի մօտերը գտնուած զօրագնդի հաղարպետին լուր կը տանին թէ Մշոյ սարը 80-90 անձեւէ բաղկացեալ հայ հ ր ո ս ա կ ն ե ր ո Վ ծածկուած է: Հաղարպետը յանկարծակի յարձակումէ մը վախնալով՝ սպառնալեօք զօրաց կը հրամայէ հրացան ի ձեռին բոլոր գիւղերն արթուն մնալ եւ հետեւեալ առաւօտուն կանուխ կը փութայ Մուշ փախչել: Այդպիսի մեծ հրոսակային խմբի մը երեւան գալը խիստ կը շուարեցնէ կառավարութիւնը, որոյ վերջիշեալ 100-է աւելի բաղկացեալ զօրքերը սակայն լեռնային գիւղերու խաղաղութիւնը պահպանելու պատրուակաւ խեղճ գիւղացւոց վրայ բնուեղած են եւ չեն յանդգներ մի քայլ իսկ ընել հրոսակային խմբի դէմ որ զարմանալի համարձակութեամբ ոտքի տակ կուտայ Մշոյ լեռները եւ սիրտ ու հօգի կը ներշնչէ հայոց:

Նոյն ամսոյն մէջ Մշոյ կառավարութիւնը քիւրդ հովիւէ մը իմանալով թէ յիշեալ հրոսակային խումբը կը բնակի Տ է ր ք է վ ա ն ք գիւղի մօտերը քարայրերու մէջ՝ վերջապէս սիրտ կառնէ զօրք ու ոստիկաններ ուղարկելու, բայց ի զուր, որովհետեւ հրոսակներն արգէն հեռացած էին: Սակայն իրենց սովորութեան համեմատ

գործ մը ցոյց տալու համար, ոստիկանք, զինուորք բազմաթիւ քիւրդեր միասին առած Առաքելոց վանքը կը խուզարկեն՝ կասկածելով թէ հրոսակներն այդտեղ պահուած կը լինին: Բայց երբ այնտեղ ոչինչ հետք չեն գտնել, Տէրգէվանքի ուէս Մաղարը բանտ կը ձգեն ըսելով թէ ձեր գեղին մօտ լինելով՝ դու գիտէիր եւ մեզի իմաց չը տուիր: Այդ հրոսակային խմբի քաջարի ընթացքը միանգամայն ապշեցուցած է կառավարութիւնը:

Մշոյ դաշտի գեղերէն Ալիզը ունան, որ մէկ ժամ հետի է Մուշ քաղաքէն, ունէր ուէս մը կը պահէր անունով որ յայտնի էր իր լրտեսութեամբ ու մատնելու թելով: Սա շնորհիւ կառավարութեան սարսափ ազդած էր շրջակայքը գտնուած բոլոր գիւղացւոց: Սեպտեմբերի մէջ իրիկուն մը, վեց անձերէ բաղկացեալ խումբ մը յիշեալ ուէսի վրայ յարձակուելով կը ըստանան զինքը եւ իր ծառան որ ուղած էր խմբի անդամները միտքը պահել եւ հետեւել նոցա գեղէն դուրս: Կառավարութիւնը կարեւոր բարեկամ մը կորսնցնելուն վրայ կատաղած՝ հետեւեալ օրը բազմաթիւ հեծեալ եւ հետեւակ զօրքեր կը զրկէ, խուզարկել ու փնտռել կուտայ Ալիզը ունան գիւղի մօտ գտնուած բոլոր գիւղերը, սարերն ու բարայրերը: Բերդակ գիւղի մօտ Տօնօսը ըմբիկ կոչուած քարայրին մէջ բնակութեան նշաններ գտնելով՝ սարսափելի կերպով կը չարաբան բերդակցիները, ըսելով թէ «գուք կերակրեր էք, գուք պահէր էք այդ խումբը, որովհետեւ ձեր մօտն եղած են, հետեւարար գիտէք ես թէ այժմ ուր կը գտնուին»: Երեք օր 125 հեծեալ եւ 20 հետեւակ զօրքերով պաշարուած մնաց յիշեալ գիւղը. այդ ժամանակամիջոցին բնաւ չը թողուցին ոչ նախիրն արածելու, ոչ գիւղէն դուրս ելնելու եւ ոչ դրսէն ներս գալու: Բերդակ գիւղի քեւ թիպ Պեռօն, Առաքելոց վանքի ջաղացպան Արթինը եւ նոյն գեղի քահանան չարաչար կը տանջեն, առաջնոյն վիզը խարաղան անցնելով սպառնացան խեղդել, երկրորդին. . . ամորձիքները սեղմեցին, իսկ վերջնոյն մօրուքը փետտելով միասին անլսելի երգումներ ընել տուին որպէս զի խոստովանցնել տան թէ ուր են հրոսակները: Այս խեղճեր ամիսներով հիւանդ պառկեցան: Այդ օրերուն մէջ առանց սեռի խարութեան մանուկներէն սկսեալ մինչեւ ծերերը ոտնակոխ ծեծելը, չարաբար ամենահասարակ պատիժներ էին: Այս բոլոր անգթութիւններն ի գործ դնելով հանգերձ չը կարողացան ոչինչ իմանալ: Ոչ միայն երեք օրուան միջոցին 150 զօրաց տեսակ տեսակ կերակուրները, ձիերուն գարին ու գարմանը հոգացին աղքատ գիւղացիք, այլ եւ տասնեակ օրերով հոգացին եւս 15 «հսկող» ոստիկաններու բոլոր պէտքերը: Անկարգութիւններ այդ ժամանակամիջոցին կը պատահէին ամեն մի քայլափոխին:

Արաբի ու իր ծառային սպաննութեանց հետեւեալ օրը Ալվարինձ գիւղէն Ալէքսանը կրկին կը ձերբակալեն, առարկելով թէ գիտէ եւ մասնակցութիւն ունի այդ սպաննութեանց մէջ: Բայց երկու ամիս բանտի մէջ նեղելէն եւ երկար հարցաքննութիւններէն վերջ երբ չը կարողացան որ եւ է փոքրիկ փաստ մը գտնել հրոսակաց հետ կապակցութիւն ունենալուն՝ ստիպուե-

ցան ազատ թողուլ:

Կառավարութիւնը նոյնպէս ձերբակալեց Ալիզը ունան գեղէն Առաքել Մաղարեան (սա իբրեւ հրոսակ փախստական է) երիտասարդին հայրը եւ եղբայրը, ըսելով թէ ձեր Առաքել «մարդասպան» խմբին մէջ է, թէ գուք հաց կուտաք եւ կը հիւրընկալէք նոցա: Թիւրք կառավարութեան այդ տեսակ տարօրինակ արդարաբանութիւնը ամենուն ծանօթ է. եթէ մեղաւորը չը յաջողի ձեռք ձգել այն ատեն խղճի ամենայն հանդարտութեամբ եւ «խրատ» տալու համար անմեղները կը ձերբակալէ ու կը դատապարտէ, կեղծ փաստեր շինելով սուտ վկաններ կանչելով. . .

() Գոստոս ամսոյն մէջ ձերբակալուեցաւ խասգեղցի Պասպար անուն անձը, որը չը զիմանալով իւր վրայ ի գործ դրած չարաբանքներուն, ինչ ինչ պատմութիւններ կարդացած է կառավարութեան ականջին: Մշոյ կառավարութիւնը շուարած է թէ եթէ բոլոր մատնուած հայերը ձերբակալէ՝ այդ կը նշանակէ գիւղերը պարպել, անմարդաբնակ դարձնել. ուստի կը ստի թէ Բ. Դրան է դիմած, հարցնելով թէ ինչ ընթացք բռնէ: 2ը գիտցուիր որոշ թէ ինչ պատասխան ստացած է Պօլսէն. միայն այն յայտնի է որ առայժմ զդուշութեամբ կը վարուին հայերուն հետ: Նոյնպէս ձերբակալուած է նոյն ամսոյ մէջ քրդագոմցի Յարու թիւնը, որ ընկեր եղած է յիշեալ Պասպարին:

Ալվարինձ գիւղի միւլթէղի մը այգիներու համար այն աստիճան չափազանց հարկ կը նշանակէ որ գիւղացիք ստիպուած կը լինին այս իմաստով մի աղերսաբեր տալ կառավարութեան. «Եթէ մեր այգիներէն քաղած բոլոր խաղողները ծախենք՝ նշանակուած հարկը վճարելու չափ գումար մը չենք ունենար: Եթէ ուշագրգույն չառնուի մեր խնդիրը, դալ տարի կամայ ակամայ պիտի քանդենք մեր այգիները եւ թողունք մեր երկիրն ուրիշ երկիրներու մէջ աշխատանք փնտռելու համար. . . Կառավարութիւնը, աւելորդ է ըսել, որ այդպիսի գանգատներ բարձի թողի ըրած է, որոյց տալով իր յայտնի գիտութիւնը, այն է տնտեսապէս իսպառ տկարացնել ժողովուրդը: Բայց չէ որ այդպիսով ինքն իր տունն ալ քանդած պիտի ըլլայ. . . Արդէն 1891 թ. Շմլակ գիւղի գիւղացիները բոլորովին քանդեցին իրենց այգիները միեւնոյն պատճառաւ եւ շատերն առնոցմէ ցրուեցան դէպի Վիլիկիոյ վաճառաշահ քաղաքները եւ դէպի օտար երկիրներ:

Հոկտեմբերին հարկահաւաք զինուորները կուգան Հիթինկ եւ Աղբի գեղերէն տուրքերը ժողովելու, բայց յիշեալ գիւղացիք կը մերժեն հատուցանել եւ զաղբեցուցած են բոլորովին: Այդ գեղերը կը գտնուին Սասունի մօտերը:

Խոսուի կողմերն արիւնահեղ կռիւներ են տեղի ունեցած քիւրտ զանազան ցեղերու մէջ եւ բազմաթիւ մեռած ու վիրաւոր են ինկած: Ատոնք այն ցեղերն են, որ Մուսա պէյ յայտնի աւաղակապետի Կ. Պօլսի մէջ տեղի ունեցած դատի ժամանակ, որ դատ չէր, այլ մի յաղթական տօն էր անոր ըրած վատութեանց համար հայոց դէմ՝ եկան Պօլիս եւ կառավարութիւնէն մեծ ջոկանքներով ու պարգևներով դարձան ետ կազմելով նոր եմիշերի «Համիտի» անունամբ զօրքը: Այդ ցե-

ղերու միմեանց դէմ ունեցած կռիւներուն պատճառն այն է, որ իւրաքանչիւրն անոնցմէ կուզէ պարագլուխն ըլլալ միւսներու վրայ. . .

Տարօնոյ վիճակն դարձեալ կը շարունակէ մինչեւ ցարդ տագնապալից ու ծանր է: Ժողովուրդը յուսահատած է եւ խիստ դժգոհ է կառավարութենէն: ցորենի, գլխի եւ այլ ուտեստների վերին աստիճանի սղութիւնը սոսկալի է գիւղացւոյն համար. ցորենի քիւէի գինը հասած է այժմ մինչեւ 130-140 ղրուշի, այսինքն վեց եօթը անգամ աւելի իր սովորական գնէն: Սովի նշաններ կերելին. դարուն ու ամառը խիստ խորհրդաւոր հանգամանքներու մէջ կը սկսին. . .

Ամեն աեղ հայ ժողովուրդը չափազանց գրգռուած է. . .

ՍԱ:

ՆԱՄԱ Կ. ՊՈԼՍԻՏ.

Կ. Պոլիս, 18 ապրիլ 1893.

Եթէ մեր Ալըգեանն իր ընթացքով շատ անգամ մեր արհամարհական ծիծաղը կը գրգռէ, իրաւ է որ շատ անգամ ալ մեր խորին զայրոյթի, զգուանքի, ատելութեան առարկայ կըլլայ: Ալըգեան—վանական տգէտին մէկը, Ալըգեան—սուլթանի ոտքը լիզող շողորթութիւն մէկը, Ալըգեան—ամբողջ հայութեան մարմնացեալ ամօթը, որ անագորոյն բաղդի բերմամբ ազգային գործերուն գլուխ կանգնեցաւ, այդ վեղարաւորը կը համարձակի ազգի կողմէն խօսիլ, ազգի ներկայացուցիչ անուանուիլ: Արդէն խորին հակասութիւն մ'է, որ հոգեւորական պետ մը ճանչցուի եւս իբրեւ ազգի պետ, հոգեւորականութիւնն ինքն ազգի մի դաւը միայն ըլլալով, եւ մեր ազգային կարգերու այդ անտանելի հակասութիւնը պիտի ջնաւ ջնջէր. բայց որքան պոգալի է, երբ այդ պետն Ալըգեանի պէս բըծնող հոգի մ'է:

Այլ Պոլսոյ անգլիական դեսպանը իւր ա թարգմանը ղրկելով Ալըգեան պատրիարքի՝ բանտերու մէջ եղած կղերականներու ով, ուր եւ ինչ պատճառաւ բանտարկուելին և Հայաստանի մէջ եղած հարստահարութեանց որ աստիճան ճշմարիտ ըլլալը իմանալ ուզած է: Ալըգեանը պաղարիւնութեամբ կը պատասխանէ թէ «մենք մեր բարեգութ սուլթանէն շատ և շատ գոհ ենք և սիրով հանգիստ կը վայելենք վեհափառին հովանու տակ. հայոց հարստահարութեանց մասին գրուածներն կարգ մը սրիկաներու սուտ լուրեր են, որով մեր սուլթանի հանգիստն ալ կը վրդովեն յանդգնաբար: Իսկ բանտարկուած մէկ-երկու կղերականներն արդէն յանցաւոր էին և իրենց արժանի պատիժը պէտք է կրեն մեր գթառատ սուլթանէն»: Հարկաւ անգլիական դեսպանին չէ որ կրնայ խաբել Ալըգեանի պէս ստրուկ ապուշ մը և դեսպանն անորմէ եւ շատ հայերէ աւելի աղէկ գիտէ մեր ծանր վիճակը. . . Միւս կողմէն ալ Ալըգեանն իր այդ մեղրահամ խօսքերուն համար սուլթանի նկատմամբ, որ եղած չեղած տեղը կը շարունակէ ստրկաբար, այսօր սուլթանէն կը կաշառուի ոչ թէ վերջերս տուած 400 օսմ. ոսկի մասնաւոր նուէրով, այլ և ի մի ի ազի ոսկի եւ արծաթ շքանշաններով, որ նա իւր ամենասիրելի եւ ամենամեծ նախարարներուն միայն կը նուիրէ: Եւ այդ առթիւն վառելիքի մէջ իր քարոզի տեն Նրմաշու անկանը լըրու թեմաթիւն մէջ իր կուրծքը կախած եղաւ. այս մեծ նշանը ամբողջ հայոցս հաւատարմութեան համար սուլթանի դէպի մեզ ունեցած սիրոյ դրաւականն է. . . Ալըգեանը եկեղեցւոյն մէջ կայսեր արեւշատութեան համար: Վատ պատրիարքը փոխարէն ամաչելու, քարոզին մէջ իր ստոր, ազգագաւընթացքի համար ստացած նշանները կը յիշատակէ, իր վատութեան գինը ազգին իւր ծառայութիւն ըրած կը ցուցնէ, իր կեղտոտ անձնաւորութիւնը հայ թշուառ, արիւնթաթախ ժողովրդեան հետ կը միացնէ. . . Ժողովուրդը պատրիարքը կատէ և չափազանց գրգռեալ է նորա դէմ. . . Անցնինք ուրիշ դէպքերու:

Պոլսոյ մեծ շուկային մէջ Ե Օ Լ Կ է չէ խանը գլտնուող պարսկահայատակ վաճառական Մ ի ս ա կ Տ ա գ է ս ե ա ն երիտասարդը որ «Ապլլարիպ»-թիւթիւն-ճիւթի մատնութեամբ ծնունդէն մի շաբաթ առաջ ձերբակալուած էր, հակառակ պարսկական դեսպանի ջանից, անպայման ժամանակով Աքքիա քսոյր ղրկուեցաւ:

Նախօթ գրավաճառ ուսման հպառակ Վ ա հ ր ա մ Մ արգարեան որ յունուարի վերջերն աստ ձերբակալուած էր, այս օրեր անպարտ արձակուեցաւ: Այդ ատեններն դարձեալ Պոլսոյ մեծ շուկայի մէջ վաճառական այնթապցի քիւրքեան Վահան էֆէնտի եղբայր Ս ա հ ա կ երիտասարդն և մասնաւոր գործի պատճառաւ աստ գտնուող կրկին այնթապցի գործարանատէր Գ Ր ի Գ Ո Ր անուն անձը ձերբակալուեցան:

«Արեւելքի» թղթակից եւ աշխատակից Տ օ ն ա պ ե տ ե ա ն ը, որ երկար ատենէ ի վեր ոստիկանութեան բանտը չարչարանաց ենթարկեալ էր, այս օրեր անպայման ժամանակով Աքքիա քսոյր ղրկուեցաւ:

Ս շ ոյ առաջնորդ խարախանեան մի քանի գիւղի ընկաներու մատնութեամբ թէ նա յեղափոխութիւն կը քարոզէ, ձերբակալուելով Բ ա ղ է շ բանտն է:

Վ անի մէջ փօլիս Ն ու ը ի ի սպանման խնդրով 70—80 բանտարկեալներէ 6—7-ը չարաչար տանջանաց տակ նահատակուած են, իսկ մնացեալք դեռ բանտն են: Հայատեաց աւաղակ Պ ա հ Ր ի փաշան իւր այս և սորա նման բարբարոսութեանց համար սուլթանէն ա. կարգի օ ս մ ա ն ի է պատուանշան ստացաւ: ԿԱՑԻՆ:

ՆՈՐ ԿՈՒԻ ԿԵՍԵՐԻԱՅՈՒՄ. — Հեռագիրը հաղորդում է, որ Կ ե ս ա Ր ի ա յ ու մ տեղի է ունեցել նոր մեծ կռիւ հայերի և թուրքերի մէջ: Բազմաթիւ վիրաւոր և ըսպանված երկու կողմից:

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և թղթադրամ գումարներ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. —

Athènes. (Grèce). — M. Beniard. Poste restante.

Իսկ դրամական մասն դ ա տ ն ե Ր ը — mandat — ուղարկել հետեւեալ հասցեով. —

Eaux-Vives. (Suisse). — M. Daniel. Poste restante.

Ամէնք.

Հայկական ազատ տպարան.